

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra andragogiky a personálního řízení
andragogika - pedagogika

Šárka Blažková Sršňová

**Výuka a učení se cizím jazykům jako prostředek interkulturního vzdělávání
dospělých**

**Foreign Language Teaching and Learning as an Instrument of Intercultural
Education by Adults**

Disertační práce

TEZE

Vedoucí práce – doc. Dr. Milan Beneš

2007

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Abstract

Obsah

Cíle

Hypotézy

Teze

Východiska

Závěry

Klíčové pojmy

Zdroje a literatura – výběr

ABSTRACT

Předložená disertační práce se zabývá otázkami interkulturního vzdělávání v souvislosti s výukou a učením se cizím jazykům u dospělých. Jazyk a kultura jsou z hlediska jejich osvojení neoddelitelné, kultura je reprezentována jazykem a jazyk mimo kulturu neexistuje. Současné cizojazyčné vyučování-učení upřednostňuje integrativní zprostředkovávání kultury a jazyka, kdy kultura, resp. (inter)kulturní dimenze, se stává stabilním obsahem cizojazyčné edukace a základem rozvoje a formování osobnosti jedince. Ústředním tématem práce je vztah vyučování-učení se cizím jazykům a interkulturního vzdělávání-učení u dospělých. Cílem disertační práce je vysledovat, jakými prostředky disponuje současná cizojazyčná edukace pro uplatňování kulturologického paradimatu. Interkulturní dimenze je implicitně přítomna ve všech složkách procesu řízeného cizojazyčného vyučování-učení. Další část práce odhaluje problematizující či sporné otázky týkající se podstaty interkulturního učení, konkrétně pak ve vztahu k výuce a učení se cizím jazykům. Práce se mimo jiné v ucelené podobě zabývá jazykovým vzděláváním dospělých v České republice.

The doctoral thesis deals with questions of intercultural education in context of foreign language teaching and learning by adults. Language and culture are interrelated and inseparable from each other in terms of their acquirement. Language is the main medium through which culture is expressed, language doesn't exist without culture. Contemporary foreign language education gives priority to integrative acquiring of language and culture, i.e. it is necessary to learn culture by means of language and language by means of culture. Culture and interculturality are significant and key part of foreign language education and fundamental for the development and formation of the student's personality. The main topic of this thesis is the study of the relationship between foreign language teaching and learning versus intercultural learning by adults. The main goal of the thesis is to find and describe what possibilities and media contemporary foreign language learning and teaching anticipate for involving and implementing of culturological paradigm. The text also focuses on some problematical questions in view of the essence of intercultural education, namely in relation to foreign language education. The thesis concerns with the language education of adults in the Czech Republic.

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
VÝCHODISKA	12
1 JAZYKOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH	27
1.1 Úvod.....	27
1.2 Jazykové vzdělávání v systému vzdělávání dospělých	29
1.2.1 Výuka a učení se cizím jazykům v dalším profesním (podnikovém) vzdělávání	30
1.2.2 Výuka a učení se cizím jazykům v zájmovém vzdělávání	32
1.2.3 Otázky sebeřízeného učení se cizím jazykům v dospělosti.....	35
1.3 Učení se cizím jazykům a podpora jazykové gramotnosti jako společensko- politický cíl.....	38
1.4 Specifika výuky a učení se cizím jazykům v dospělosti.....	43
1.5 K některým otázkám teorie výuky a učení se cizím jazykům.....	50
1.6 Jazykové vzdělávání a rozvoj interkulturní kompetence	60
1.7 Závěr	66
2 INTERKULTURNÍ UČENÍ A VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH	67
2.1 Úvod.....	67
2.2 Interkulturní, multikulturní nebo transkulturní – terminologický kontext	71
2.3 Nástin teorie interkulturního vzdělávání (učení).....	76
2.3.1 Teoretická dilemata interkulturního vzdělávání v duchu multikulturalismu.....	79
2.4 K otázce cílů a metod interkulturního vzdělávání.....	85
2.5 Závěr	89
3 VÝUKA A UČENÍ SE CIZÍM JAZYKŮM JAKO PROSTŘEDEK INTERKULTURNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH	91
3.1 Úvod.....	91
3.2 Výuka a učení se cizím jazykům jako příprava na interkulturní komunikaci	93

3.3	Zacházení s „jinakostí“ a „kulturní rozmanitostí“ v současném procesu osvojování cizích jazyků.....	98
3.3.1	Přístupy ke zprostředkovávání kultury prostředí cílového jazyka – historický pohled.....	103
3.3.2	Vytváření obrazu cílového prostředí studovaného cizího jazyka – na základě aspektové analýzy učebních souborů pro výuku němčiny jako cizího jazyka	107
3.4	K otázce uplatnění metod interkulturního učení v procesu výuky a učení se cizímu jazyku.....	113
3.5	Učení se cizímu – jinému – dalšímu jazyku jako cesta k porozumění světu a zacházení se světem.....	121
3.6	Závěr.....	123
ZÁVĚRY		125
ZDROJE A LITERATURA.....		132
PŘÍLOHY.....		150
VĚCNÝ REJSTŘÍK.....		158
JMENNÝ REJSTŘÍK.....		161
ABSTRACT		

CÍLE

V rámci řešení otázky vztahu procesu výuky a učení se cizím jazykům a interkulturního vzdělávání-učení u dospělých jsem se zaměřila na tři v současné době závažné diskuze: 1) diskurz filozofie jazyka, řeči a (po)rozumění, 2) diskurz konceptu interkulturního učení a způsobů jeho uplatňování ve vzdělávací praxi, a 3) diskurz procesu výuky a učení se cizím jazykům jako cesty ke smysluplné a efektivní interkulturní komunikaci a jako cesty k porozumění světu a zacházení s ním.

Cílem disertační práce bylo uvést tyto diskuze do vzájemných souvislostí. Snažila jsem se zhodnotit současný stav poznání diskutované problematiky v ČR (a v zahraničí) a provést následně kritickou reflexi dosavadního přístupu k řešení otázek interkulturního učení a vzdělávání a zároveň posoudit, jakou roli sehrává v procesu interkulturního učení a vzdělávání jazyk, řečový charakter rozumění a porozumění mezi lidmi, a to zejména při osvojování jiného - dalšího jazyka než mateřského.

Na základě analýzy regulatorních dokumentů, učebních a studijních materiálů a pomůcek, zejména pak na základě analýzy učebních souborů pro výuku němčiny jako cizího jazyka u dospělých bylo mým cílem zjistit, jakým způsobem je koncept interkulturního učení-vzdělávání konkretizován, reprezentován a uplatňován v analyzovaném vzorku, a zaujmout ke zjištěným skutečnostem hodnotící stanovisko.

Jedním z úkolů disertační práce bylo vysvětlení zejména tzv. klíčových pojmů a termínů. Mimo jiné jsem se pokusila objasnit případné významové odchylky mezi: inter-, multi- či transkulturní, tj. interkulturní, multikulturní nebo transkulturní, výchova, vzdělávání nebo učení, interkulturální nebo multikulturální? Řadu nejasností skrývá i oblast diskurzu „jazyk, řeč a rozumění“, např. ne každý jazyk osvojovaný (nabývaný) následně po jazyce mateřském je jazyk cizí apod.

Důležitým úkolem bylo obhájit oprávněnost interdisciplinárního přístupu k řešení disertační práce, a to zejména na poli edukačních věd: andragogiky – pedagogiky, lingvodidaktiky, a na poli věd sociálních – nauk o člověku, jeho kultuře, myšlení a řeči: filozofie, (interkulturní) psychologie, kulturní a sociální antropologie, lingvistiky (zejména pak kognitivně-kulturní lingvistiky, etno- či antropolingvistiky).

Obecným cílem disertační práce bylo přistupovat ke zvolenému problému s maximálně možným odstupem a objektivitou.

HYPOTÉZY

Ústředním tématem práce je objasnění přínosu výuky a učení se cizím jazykům pro proces interkulturního učení-vzdělávání. Vycházela jsem z následujících hypotéz.

„Užíváním cizího jazyka si dospělý jedinec vytváří "jiný", chceme-li "další" obraz světa, přičemž jej nepochybně zasazuje do kontextu "přirozeného" světa, do něhož vrůstá spolu s mateřským jazykem."

„Dospělý, který se učí, popřípadě si osvojuje cizí jazyk, se nevyhne srovnávání svého mateřského jazyka s jinými jazyky. Zjistí tedy, že jeho obraz světa je kulturně podmíněn."

„Interkulturní kompetence dospělého jedince je neoddělitelnou složkou myšlení a rozumění. V interkulturním učení tedy nemůže jít o pouhé poskytování instrumentů či návodů k chování. Musí se hlouběji pronikat do procesů v mysli jedince, do způsobů jeho konceptualizace a kontextualizace světa, popř. světů."

TEZE

Poslání cizojazyčného vyučování-učení

Cizojazyčné vyučování-učení má veškeré předpoklady přispívat ke komplexnímu rozvoji osobnosti člověka, tj. k naplňování postulátu *učit se být*, tedy i *učit se být s jinými*. V tom nachází cizojazyčné vyučování-učení svůj smysl a tímto směrem ubírá své úsilí.

Pojetí interkulturního učení

Interkulturní vzdělávání-učení jako integrální součást celoživotního učení (v kontextu učící se společnosti) pomáhá dospělému jedinci prostřednictvím *spolu-poznávání*, *spolu-zažívání* či *spolu-prožívání* kulturně rozmanitých jevů a skutečností nacházet cestu k sobě samému, univerzálněji ke světu. Proces učení-osvojování cizího jazyka je v tomto ohledu nevyčerpatelným rezervoárem podnětů.

Vztah učení a vyučování cizímu jazyku a interkulturní učení

Cizojazyčné vyučování-učení je apriori *obsahovou stránkou* interkulturního vzdělávání-učení, ale též jeho *instrumentální stránkou*. Cizojazyčné vyučování-učení je jednou z cest k dosažení cílů interkulturního učení a zároveň je interkulturní učení *integrální součástí* cizojazyčného vyučování-učení. Interkulturní učení je *předpokladem* dosažení cíle cizojazyčného vyučování-učení, tedy úspěšné realizace všech složek cizojazyčné komunikativní kompetence, za jejíž součást bývá považována interkulturní kompetence.

Komunikace a interkulturní otevřenost jako přední cíle učení a vyučování cizím jazykům

Komunikace je klíčová potřeba i dovednost člověka. Jedinec nemůže nekomunikovat. Komunikace má mnoho složek, verbální řeč je jen jednou z nich. Rozumění a porozumění jedinců a kultur má do jisté míry řečový charakter, předpokládá však otevřenost vůči okolí, vůči světu *jiných*, *odlišných*. Nekritické přejímání cizích vzorů je stejně nesmyslné jako jejich příkré odmítání či ignorování. Lidstvo se může pohnout kupředu, občas však za sebou „táhne“ nekomunikativního, uzavřeného, nepřátelského a nesnášenlivého člověka.

VÝCHODISKA

Cílem disertační práce je ptát se po porozumění jedinců různých, řekněme rozmanitých kultur, ptát se po tom, jakou roli v onom porozumění sehraává fenomén učení se dalším-jiným-cizím jazykům. Odpovědi jsem se snažila hledat na poli nejrůznějších sociálních věd. Přístupy k řešení disertační práce lze shrnout následovně: přístup fenomenologicko-hermeneutický, přístup kulturně-relativistický a přístup kognitivně-kulturně lingvistický.

Z hlediska fenomenologie je jazyk možné chápat jako něco, co je nám fenomenálně (nepochybně) dáno. Heidegger vůbec vidí velkou tvůrčí sílu řeči a říká, že naše rozumění je v řeči artikulováno. Problém porozumění jinému je pak chápán jako problém transcendentálně-fenomenologický (Požický a kol., 2003). To lze vysvětlit jako oproštění se od přirozeného (naivního) postoje, zbavení se přirozené zaujatosti, zbavení se předsudků, jejich vyřazení z naší pozornosti (fenomenologická redukce). Podle Patočky svět vidíme skrze jazyk, „v jazyce je typika zkušenosti, je v něm uloženo vidět věci jistým způsobem“. (Vaňková, 1999a, s. 284). Patočka také říká, že jedno jazykové společenství má jeden významový systém, ke kterému všichni přispívají.

Hermeneutiku, důležitou odnož fenomenologie, zajímá porozumění jako základní problém. Podle Gadamera jsou fenomény dorozumění, rozumění i nedorozumění jevy řečové. Navíc je v každém procesu (po)rozumění, a tudíž poznání, na začátku vždy přítomno také jakési předrozumění tomu, čemu chci na konci teprve porozumět (hermeneutický kruh). Navíc, předrozumění je podmínkou každé jazykové komunikace. Gadamerův „řečový charakter rozumění a porozumění“ je jedním z nejdůležitějších východisek práce. Zdá se, jako by hermeneutika nacházela klíč k tzv. interkulturnímu (multikulturnímu) přístupu, když říká, že „chci-li něco poznat, musím používat jiné postupy než jaké doporučuje tradiční gnoseologie, musím umět naslouchat, nechat se oslovovat a také se umět tázat ... nebrat nic jako hotovou odpověď, ale jako problém, s nímž se musím umět sžít, mám-li v něm odkrýt všechny vrstvy jeho významů“. (Blecha, 2004, s. 153)

Zabýváme-li se v současné době problémem kultury, popřípadě otázkou rozumění a komunikace kultur, v základě úvah bude v nějaké podobě usazena doktrína či pozice kulturního relativismu. Claud Lévi-Strauss (u Hofstede, 1999, s. 8) k tomu poznamenává: „jedna kultura nemá žádná absolutní kritéria pro posuzování činností druhé kultury jako nízké či vznešené, každá kultura však může uplatňovat takové soudy ve vztahu k vlastním činnostem“. U Soukupa (2000, s. 50) nalezneme také vysvětlení: „hodnoty, normy a ideje mají smysl pouze v kontextu té kultury, která je vytvořila“.

Z tradice herderovsko-humboldtovské (resp. humboldtovsko-wundtovské) vychází tzv. teorie jazykového relativismu, nazývaná dle jejich tvůrců Sapirova-Whorfova hypotéza. Svě kořeny má v americkém strukturalismu a nepochybně souvisí i s výše uvedenou teorií kulturního relativismu. Obě teorie jsou antropologicky orientovány v důsledku výzkumů indiánských kultur a jazyků. Sapir, stejně jako jeho žák Whorf, zdůrazňují jedinečnost každého jazyka a zaměřují se na vztah jazyka a myšlení. V základu jejich teorie stojí následující teze: „Myšlení lidí a jejich pohled na svět je určován charakterem toho jazyka, kterým mluví. Rozdíly mezi jazyky se tudíž musí odrážet v odlišnostech vidění světa u jejich uživatelů.“ (Průcha, 2004a, s. 35)

Z myšlenkového kontextu evropské fenomenologické filosofie vychází kognitivně-kulturně orientovaná lingvistika, stále vnímaná jako novější směr. (Čermák, 2004) Její dvě důležité školy jsou americká kognitivní lingvistika (Lakoff,

Johnson aj.) či polská sémantická škola (Anusiewicz aj., Lublin). Tento směr lingvistiky se nevyhýbá kontaktům s filosofií a psychologií. Zajímá se o to, jaké svědectví nám může podat jazyk o podstatě naší mysli, o našem rozumění světu, o specifičnosti dané kultury (vázané na jazyk), co ovlivňuje náš způsob rozumění světu a jeho jednotlivým částem, jak svět segmentujeme a strukturujeme. Aktuálními tématy jsou studium mentálních struktur, jazykových aspektů konotativního významu a konotací, vztahu řeči a metafor aj.

Důležité bylo nahlížet téma disertační práce z hlediska teorií vzdělávání a učení, konkrétně pak učení se cizím jazykům. Podle Riese (In Choděra a kol., 2001, s. 151) není civilizace, v níž žijeme, „s to uchopit výchovu-vzdělání, edukaci jako bytostný znak člověka v jeho lidské identitě, jako antropologickou konstantu“. Vzdělání (a výchova) je srovnatelné s oblastí průmyslu, peněz, obchodu. Vzdělávací instituce (pozn. u Riese škola) je pak „specifickou servisní institucí, která je hodnocena jako užitečná, dokáže-li generovat vzdělanost vlastní člověku označovanému jako homo faber, tj. schopnému vstoupit jako výkonný pracovník do oněch oblastí průmyslu, obchodu, peněz, politiky, moci atd.“ (tamtéž, s. 151) Ries zdůrazňuje význam cizího jazyka, který zprostředkovává vstupování do nové kultury. To se může dít právě v takovém vzdělávacím prostředí, které klade důraz nikoli jen na úzce chápanou kognitivní výkonnost učícího se cizí jazyk (jazykově-komunikativní cíle), ale zejména na jeho motivovanost, zájem a zaujetí cizím jazykem (vzdělávací-poznávací a výchovně-formativní cíl). Výchova-vzdělávání v cizích jazycích by měla usilovat o to, aby byly optimálně rozvíjeny individuální možnosti každého učícího se jedince, aby cizím jazykem a jeho kulturou byla zasažena celá lidská bytost, nikoli jen ratio. K naplňování takovýchto postulátů se nabízí vzdělávací teorie sociokognitivní, zejména důraz vlivu kultury na učení, na učení kontextualizované a kooperativní, ale i teorie kognitivně psychologické či sociální. (Bertrand, 1998)

Dalšími východisky, které ovlivnily strukturu a obsah textu disertační práce jsou antropologické teorie kultury (zejména pak definování a uchopení pojmu kultury), koncepty kultury, koncept jinakosti - cizosti, teorie multikulturalismu a kritická reflexe tradičního multikulturalismu, východiska názorového proudu kritického multikulturalismu.

ZÁVĚRY

Přínos disertační práce spatřuji především v rozšíření informovanosti, utřídění poznatků a vědomostí o roli nabývání (osvojování) cizího jazyka (tj. dalšího jazyka po mateřském-přirozeném) a jeho vyjádření v řeči ve složitém procesu komunikace uvnitř kulturně rozmanitého světa.

Snahou bylo hledat odpověď na otázku, jak se dospělému jedinci, který spolu s nabýváním mateřského-přirozeného jazyka „vrostl“ do jazykově-kulturního společenství, jehož je zároveň členem i pozorovatelem, daří v procesu interkulturní komunikace, resp. během přípravy na ni, překonávat vžitá a značně determinující schémata prestrukturalizace a prekonceptualizace světa a jeho částí.

Právě oblast vzdělávání, například výuka a učení se cizímu jazyku či koncept interkulturního vzdělávání / multikulturní výchovy, je jednou z nejpřirozenějších a nejefektivnějších cest, která sehraje klíčovou roli v harmonickém a důstojném spoluzítí lidí v podmínkách kulturní variability. (Ševčíková, 2003) Většina těchto konceptů je ideově zakotvena v klasickém (diferenčním, pluralistickém) multikulturalismu. Tento přístup zdůrazňuje fundamentální relevanci kulturních diferencí (Hirt, 2005), jimiž jsou společnosti protkány. Předpokládá ontologický status a univerzální existenci etnických skupin, přičemž koncept etnicity vysvětluje jako fixní vazbu mezi kulturou, biologickým (pokrevním) původem a identitou, a to nikoli identitou občanskou, ale pouze a jen etnickou. Takovéto akcentování kategorie etnicity vede v procesu výuky a učení se cizím jazykům k chybnému a falešnému zjednodušování, k šablonovitosti, kdy každý jedinec je „natlačován“ do šablony dle odhadované (předpokládané) kognitivně-kulturní výbavy. K nechtěným simplifikacím a negativní stereotypizaci, jež nejsou nijak reflektovány a zakotvují trvale v myšlení učících se, dochází v procesu cizojazyčné edukace také proto, že obsah zpravidla ustupuje jazyku a osvojení jazyka. To je zejména ve vzdělávání dospělých závažný problém z hlediska rozvoje interkulturní kompetence. V „dobré víře“ se tak takováto praxe inter- či multikulturního vzdělávání-výchovy nezřídka stává nástrojem zkreslování či dokonce indoktrinace. Interkulturní dimenze je implicitně obsažena téměř ve všech složkách řízeného procesu cizojazyčného vyučování-učení. Bezpochybné opěvování a vzývání významnosti cizojazyčného vyučování-učení pro rozvoj interkulturní kompetentnosti dospělého jedince však není na místě. Je třeba zamýšlet se nad tím, jakým způsobem zachází současné jazykové vzdělávání s kulturou, kulturní rozmanitostí a variabilitou. Je zřejmé, že soudobá cizojazyčná edukace až příliš akcentuje a propaguje etnickou odlišnost a exkluzivitu společenstev. Děje se tak zdůrazňováním kategorie etnicity a z toho plynoucí etnické jinakosti namísto respektování přirozené vícejazyčnosti a skutečné plurikulturnosti. V jazykovém vzdělávání dochází také spíše k posilování nechtěných stereotypů a negativních prekonceptů namísto jejich kritické reflexe a transformace v hodnotově nezátížené poznatky o kultuře, o identitě, o významu jazyka pro člověka apod. V závěrech disertační práce uvádím některá možná řešení tohoto stavu.

KLÍČOVÉ POJMY

eticita
etnikum
dialog kultur
diverzita
interkulturní kompetence
interkulturní (mezikulturní) komunikace
interkulturní (transkulturní) učení a vzdělávání
jazyk
jazyková a komunikativní kompetence
kritický multikulturalismus
kultura
kulturní rozmanitost
multikulturalismus
multikulturní výchova
národ
porozumění
postoj
předsudek
rozumění
řeč
společnost
stejnost
stereotyp
výuka cizích jazyků
vzdělávání dospělých

ZDROJE A LITERATURA - VÝBĚR

- AUERNHEIMER, G. 2006. Einführung in die interkulturelle Erziehung. 2. überarbeitete und ergänzte Auflage. Darmstadt: Primus Verlag. ISBN 3-89678-300-9.
- BENEŠ, M. a kol. 2002. Idea vzdělávání v současné společnosti. Praha: Eurolex Bohemia. ISBN 80-86432-40-8.
- BERTRAND, Y. 1998. Soudobé teorie vzdělávání. Praha: Portál. ISBN 80-7178-216-5.
- BOBÁKOVÁ, H.-L. 2004. Interkulturní komunikace, její význam, vývoj a další perpektivy. V Karviné: Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné. ISBN 80-7248-283-1.
- BURYÁNEK, J. 2002. Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy: projekt Varianty. Praha: Člověk v tísní -společnost při ČT, o.p.s., nakl. LN. ISBN 80-7106-614-1.
- CARROLL, John B. 1967/1968. Psychologické úvahy při určování cílů vyučování cizím jazykům. Cizí jazyky ve škole, 1967/1968, XI. roč., č. 9, s. 385-397.
- ČERMÁK, F. 2004. Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum. ISBN 80-246-0154-0.
- EGER, L. 2005. Technologie vzdělávání dospělých. Plzeň: ZU v Plzni. ISBN 80-7043-398-1.
- Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. ISBN 80-85010-34-8.
- FALTÝN, J. 2005. Multikulturní andragogika. [online] Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Katedra andragogiky a personálního řízení. [cit. 5.4.2007] dostupné na: <http://varianty.cz/download/doc/books/15.pdf>
- FAY, B. 2002. Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-10-5.
- FELLNER, R. (ed.) 2005. New Perspectives in Cognitive and Intercultural Learning: from Preschool Education to Information Society. Proc. Int. Conf., June 2005. Nové perspektivy v kognitivním a interkulturním vzdělávání: od předškolní výchovy k informační společnosti. Mezinárodní pedagogická konference. 26.-29.6. 2005. Svatý Jan pod Skalou & Praha. ISSN 1214-5041.
- FLECHSIG, K-H. 1998. Methoden interkulturellen Trainings. Göttingen: Institut für Interkulturelle Didaktik der Georg-August-Universität Göttingen.
- GADAMER, H.G. 1999. Člověk a řeč. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-86005-76-3.
- GAL'SKOVA, N. D. 2004. Sovremennaja metodika obuchenija inostrannym jazykam: posobie dlja uchitelja. – 3-e izd., pererab. i dop. Moskva: ARKTI. ISBN 5-89415-290-9.
- GRZEGORCZYKOWA, R. 2001. O zkoumání rozdílů v jazykových obrazech světa: obraz psychiky člověka v prostorových metaforách. In Obraz světa v jazyce. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference. Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski ve dnech 2.-4. května 2000 v prostorách FF UK Praha. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 5-18. ISBN 80-7308-005-2.
- GULOVÁ, L.-ŠTĚPAŘOVÁ, E. (eds.) 2004. Multikulturní výchova v teorii a praxi. Brno: MSD, spol. s r.o. ISBN 80-86633-14-4.
- HARTL, P. 1999. Kompendium pedagogické psychologie dospělých. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-841-7.
- HIRT, T. 2004. Multikulturní společnost: Ani hrozba, ani vyznání. Čtvrtletník interkulturního vzdělávání, Člověk v tísní, projekt Varianty I-2004, s.1.

- HIRT, T. 2005. Svět podle multikulturalismu. In HIRT, T.-JAKOUBEK, M. (eds.) 2005. Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. (Antropologická perspektiva) Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 9-76. ISBN 80-86898-22-9.
- HIRT, T.-JAKOUBEK, M. (eds.) 2005. Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. (Antropologická perspektiva) Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. . ISBN 80-86898-22-9.
- HOGENOVÁ, A. - PRÁZDNÝ, A. (eds.) 2003. Prostory porozumění: výchova, umění, sport: Sborník z mezinárodní konference, 2.5. 2002. Praha: Univerzita Karlova, PedF. ISBN 80-7290-124-9.
- HOUSE, J. 1996. Zum Erwerb interkultureller Kompetenz im Unterricht des Deutschen als Fremdsprache. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht [online] 1 (3), 21 pp. [cit. 20.4. 2004] Available:http://www.spz.tu-darmstadt.de/projekt_ejournal/jg_01_3/beitrag/house.htm
- CHODĚRA, R. 2006. Didaktika cizích jazyků. Úvod do vědního oboru. Praha: ACADEMIA. ISBN 80-200-1213-3.
- JANÍKOVÁ, V. 2005b. Osvojování cizojazyčné slovní zásoby. Pedagogická, psychologická, lingvistická a didaktická východiska na příkladu němčiny jako cizího jazyka. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. ISBN 80-210-3877-2.
- JELIZAROVA, G.-V. 2001. Kul'tura i obuchenie inostrannym jazykam. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SOJUZ. ISBN 5-94033-068-1.
- KAČALA, J. 1997. Kultúrne rozmery jazyka – úvahy jazykovedca. Bratislava: Nadácia Korene a univerzitná knižnica Bratislava, Národné knižničné centrum. ISBN 80-85170-33-7.
- MISTRÍK, J. 1999. Jazyk a řeč. 2. upravené vydání. Bratislava: Mladé letá. ISBN 80-06-00924-4.
- MISTRÍK, E. Svet sa mení – mení se aj multikultúrna výchova? In GULOVÁ, L. - ŠTĚPAŘOVÁ, E. (eds.) 2004. Multikulturní výchova v teorii a praxi. Brno: MSD, spol. s r.o., s. 20-24. ISBN 80-86633-14-4.
- MUŽÍK, J. 2004b. Rozdíly mezi vzděláváním dětí, mládeže a dospělých. Text k habilitační přednášce. Praha: nakladatelství MJF. ISBN 80-86284-45-X.
- PAVLÁSKOVÁ, A. 1999/2000. Medzikultúrna komunikácia v cudzojazyčnom vzdelávaní. Cizí jazyky, roč. 43, 1999/2000, č. 3, s. 75-76.
- PEŠKOVÁ, J. 2002. Komunikace a izolace v české kultuře 18. a 19.století. In Komunikace a izolace v české kultuře 18. a 19.století. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 8.-10.3.2001, 2002, s. 7-14. Praha: KLP. ISBN 80-85917-88-2.
- PEŠKOVÁ, J.-PRŮKA, M.-VAŇKOVÁ, I. 2004. Hledání souřadnic společného světa. Filosofie pro každý den. Praha: nakladatelství EUROLEX BOHEMIA s.r.o. ISBN 80-86432-91-2.
- PETRUCIJOVÁ, J. 2005. Multikulturalismus, kultura, identita. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta. ISBN 80-7368-083-1.
- PÖSINGEROVÁ, K. 2001. Interkulturní interference a výuka cizích jazyků. In Obraz světa v jazyce. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference. Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski ve dnech 2.-4. května 2000 v prostorách FF UK Praha. Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta, s. 146-149. ISBN 80-7308-005-2.

- POŽICKÝ, J. a kol. 2003. Hledání společně sdíleného světa jako východisko a předpoklad výchovného působení. Praha: Univerzita Karlova, PedF. ISBN 80-7290-114-1.
- PRUDKÝ, L. 2004. Přináležitost k národu, vztahy k jiným národnostem a k cizincům v České republice. Praha: Kabinet pro výchovu k demokratickému občanství, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Akademické nakladatelství CERM. ISBN 80-7204-359-5.
- PRŮCHA, J. 2001. Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum. Praha: ISV nakladatelství. ISBN 80-85866-72-2.
- PRŮCHA, J. 2004a. Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů. Praha: Portál. ISBN 80-7178-885-6.
- RIES, L. – KOLLÁROVÁ, E. (eds.) 2004. Svět cizích jazyků dnes. Svet cudzích jazykov dnes. Inovační trendy v cizojazyčné výuce. Inovačné trendy v cudzozazyčnej výučbě. Bratislava: DIDAKTIS. ISBN 80-89160-11-5.
- SALZMANN, Z. 1997. Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie. In Národopisný časopis – Ethnological Journal Český lid, Supplement 83/1996. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Nakladatelství AV ČR. ISSN 0009-0794.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky: jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0404-4.
- SRŠŇOVÁ, Š. 2004a. Fenomén učení se jiným – dalším – cizím jazykům jako opora interkulturního vzdělávání u dospělých. In PEŠKOVÁ, J.-PRŮCHA, M.-VAŇKOVÁ, I. 2004. Hledání souřadnic společného světa. Filosofie pro každý den. Praha: nakladatelství EUROLEX BOHEMIA s.r.o., s. 166-181. ISBN 80-86402-91-2.
- ŠEBESTA, K. 2005. Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum. ISBN 80-246-0948-7. ISSN 0567-8277.
- ŠEĎOVÁ, K. – NOVOTNÝ, P. 2006. Vzdělávací potřeby ve vztahu k účasti na vzdělávání dospělých. Pedagogika, roč. LVI, 2006, č. 2, s. 140-151.
- VAŇKOVÁ, I. 2001. Obraz světa v mateřském jazyce. In Obraz světa v jazyce. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference. Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski ve dnech 2.-4. května 2000 v prostorách FF UK Praha. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 19-28. ISBN 80-7308-005-2.
- WEINRICH, H. 1995. Fremdsprachen als fremde Sprachen. In WIERLACHER, A. – ALBRECHT, C. (Hrsg.) 1995. Fremdgänge. Eine anthologische Fremdheitslehre für den Unterricht Deutsch als Fremdsprache. Bonn: Inter Nationes, S. 15-19.

